

T Á R S A S Á G I Ü G Y E K

†**Keresztes Kálmán**
(1919–2006)

Az újabb nyelvészemzedékek már nem ismerhették, hiszen fél évszázadig élt távol szülőházától. Pedig nyelvtudományunk érdemes művelője, többek között az „Ormánysági szótár” szerkesztője, „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak kiváló gyűjtője, a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak a legutóbbi időkig hűséges, áldozatkész tagja volt. Ez év tavaszán hunyt el, már újra itthon. E szomorú alkalomból, tudományos érdemeit számon tartva és emberi értékeit felidézve emlékezem most tagtársunkról Társaságunk részéről, és teszem ezt külön, személyes jelleggel is, kedves barátomat is gyászolva.

Keresztes Kálmán 1919. április 1-jén született az ormánysági Kákicson. A középiskolát Pécssett, egyetemi tanulmányait Debrecenben, a Kossuth Lajos Tudományegyetemen végezte magyar–olasz tanári szakon. 1946-tól kollégiumi tanárként dolgozott Pécssett, 1948-tól 1952 elejéig ugyanitt általános iskolában tanított. Közben magánszorgalomból nyelvjárásgyűjtő munkát végzett szülőfalujában és környékén, 1950-ben pedig akadémiai megbízást kapott az elhunyt Kiss Géza kákicsi református lelkész nagy ormánysági tájszógyűjteményének szótárrá szerkesztésére, amit mintegy másfél év alatt teljesített is. 1952 februárjában tudományos kutatói státusban került az Akadémia Nyelvtudományi Intézetébe, ahol teljes munkakörrel „A magyar nyelvjárások atlaszá”-nak gyűjtőtevékenységébe kapcsolódott bele.

Sokra hivatott nyelvészpályája 1957 januárjában bizonyos törést szenvedett, amikor is annyi honfitársának sorsában osztozva elhagyta szülőföldjét, a forradalom utáni megtorlások rémképétől üzetve, családjá, gyermekei jövője iránti aggodalomtól késztetve. Az Egyesült Államokban talált új otthonra, elsősorban egykori debreceni tanára, Bakó Elemér segítségével. Néhány küzdelmes év után 1960-tól, Lotz János és Robert Austerlitz felkaroló közbenjárására képzettségének megfelelő munkához jutott, a New York-i, washingtoni és kaliforniai egyetemeken kutatott, tanított. 1965-ben a New York-i Columbia Egyetem finnugor tanszékén doktorált. Nyugalomba vonulása után Virginia államban, Washington közelében telepedett le, 2004-ben azonban kényszerű családi okokból hazajött. Budapesten érte a halál, 2006. március 16-án.

Amikor 1950-ben az újjászervezett Magyar Tudományos Akadémia elindította úgynevezett nyelvtudományi tervmunkáit, az elképzelések között – elsősorban Bárczi Géza szorgalmazására –

fontos helyet foglalt el regionális nyelvjárási szótárak készítése. Ide kapcsolódóan mindenekelőtt egy ormánysági tájszótár tető alá hozására kínálkozott lehetőség, mivel ismert és adott volt KISS GÉZA nagy szógyűjteményének hagyatéka. A feladatra keresve sem lehetett volna alkalmasabb személyt találni Keresztes Kálmánnál, aki Debrecenben, a Csűry-iskola nyelvjáráskutató műhelyében szerzett erre szakmai készséget, már maga is végzett nyelvjárási gyűjtőmunkát, s nem utolsó sorban Kiss Géza szoros földijeként ugyanazt a tájnyelvet ismerte és beszélte. Az a feladat azonban, amibe Keresztes belevágott, s nagy elhivatottsággal, szorgalommal bámulatra méltóan rövid idő alatt beteljesített, egyáltalán nem bizonyult könnyű munkának. Kiss Géza ugyan nemcsak az ormánysági népi életnek volt más művei alapján is beható ismerője, hanem nyelvileg is érzékeny bűvara és megőrkítője, de mégsem volt nyelvészeti képzett szakember, amellet művében bőven sarjadtak részletesebb néprajzi leírások, helytörténeti észrevételek, személyes benyomások megőrkítései, s nem ritkán akadtak laikus nyelvészeti megállapítások, magyarázatok is. Másfelől Keresztes Kálmánnak ugyan rendelkezésére állt két korábbi, a szerkesztési megoldás, hagyomány kötő erejét is óhatatlanul hordozó magyar tájszótárelőzmény, a WICHMANNÉ és a CSÜRYÉ, de időközben jelentékenyen előrehaladtak a nyelvjáráskutatás elvi és módszertani ismérvei, s Keresztesnek magának is megvoltak a hagyományokon túlmutató szótárszerkesztő elgondolásai. Némileg bonyolította munkáját az a körülmény is, hogy az Akadémia már előbb felkérte Bárczi Géza és Beke Ödön akadémikusokat Kiss Géza szóhagyatékának egyrészt a szakmai elbírálására, másrészt tájszótárrá szerkesztése irányelveinek kijelölésére, amiben főként Beke nézetei túl vaskalaposak voltak.

Keresztes Kálmánt alapos nyelvjárástani képzettsége mellett jó ítélőképessége, filológiai hajlama, nagyfokú gondossága és szorgalma segítette abban, hogy alig másfél évre megszabott feladatát véghezvigye, amihez hozzájárult Bárczinak és Lőrincze Lajosnak a szerkesztés folyamatában végzett lektori tevékenysége is. Így vált lehetővé, hogy az „Ormánysági szótár”-t 1952 végén megjelentethette az Akadémiai Kiadó. A szerkesztés tudománytörténeti érdeme, hogy a szótárban jól össze tudtak hangolódni nemcsak az alapul szolgáló gyűjtemény adottságai és a nyelvészet kívánalmi, hanem és főként, hogy a mű újabb mintául, jó felfogásbeli ösztönzésül is szolgálhatott utána sorozatosan megjelenő regionális szótárak készítői számára. Ez utóbbi körülményhez nagymértékben hozzájárult, hogy Keresztes a szerkesztői előszóban példamutató részletességgel végigmenve az anyaggal való küzdelme minden fázisán, szabatosan kifejtette a tájszótári problematika alapvető kérdéseit, illetőleg mindebben saját szakmai nézeteit.

Az „Ormánysági szótár” ügye a későbbiekben, évtizedeken át foglalkoztatta. Különösen azon tépelődött, amit már a mű szerkesztői előszavában is pedzegetett, hogy vajon nem túl sokat hagyott-e el Kiss Géza gyűjteményének részleteiből, az egyes szavakhoz még így-úgy hozzákapcsolódó személyes, érdekes észrevételekből. Új, bővített kiadáson törte a fejét, pótolni, igazítani szeretett volna – vérbeli filozófként – több mindent: sokáig a térbeli távolság volt ennek fő akadály, hazatérése után pedig részben az elkallódott előzmények hiánya, részben pedig a fogyó életerő. Nemes és ma már szakmailag is alátámasztható szándék esett így kútba.

Több mint négy éven keresztül, a munka dandárjában volt „A magyar nyelvjárási atlaszá”-nak sztenderd munkatársa. Az atlasz 75 hazai kutatópontja jegyzi a nevét; a kétféle gyűjtőfüzet-típusnak megfelelően főként Lőrincze Lajossal dolgozott párban, a fonetikai és a morfológiai gyűjtőrészekben (Keresztes, Imre, Végh, Benkő). A mai nyelvjárásgyűjtők már elképzelni is aligha tudják azokat a fáradalmakat, a legkülönbözőbb téren jelentkező viszontagságokat, amelyeket az ötvenes évek első felében az atlasz gyűjtőinek le kellett küzdeniük, mégis talán senki sem volt közülünk annyira lelkes, mindig „ugrásra kész” terepmunkás, mint ő. Az persze már az ügy egzakt tudományos szintjéhez tartozik, hogy Keresztes gyűjtőmunkájának a szakmai minősége is magas volt. Gyűjtőfüzeteinek feljegyzett anyaga híven tanúskodik arról, hogy a rá annyira jellemző, szinte az aggályosságig menő precizitása milyen minőséggel, milyen körüljárást tükrözve jelenik meg akár egy-egy fogasabb fogalmi vagy szociológiai kérdést illetően is. A sok közös munkán, magnólehallgatáson, fonetikus kielemezésen, valamint a gyűjtőterepen edződött, „vajtűfülű” atlaszkomániában is talán leginkább kitűnt

akusztikai érzékenységgel, lejegyzései finomságával. Gyakran hallottam ezt dicsérni Imre Samutól is. Hangtani jelenségek vizsgálata során finom megfigyeléseire magam is mindig biztosan tudtam támaszkodni atlaszunk anyagából szemelgető írásaimban.

Amerikában szükségszerűen elszakadt ugyan a magyar nyelvjárástantól, de csak ideiglenesen a nyelvészettől. Amikor már lehetősége nyílt egyetemi szintű munkára, kontrasztív vizsgálatokat végzett (*Morphemic and Semantic Analysis of the Word Families: Finnish ETE- and Hungarian EL- „fore-“*: Bloomington, 1964. 101 lap; *Hungarian Postpositions vs. English Prepositions: a Contrastive Study: The Hungarian–English Contrastive Linguistics Working Papers 7. sz.*, 1975. 203 lap; 1. még: *About the Problem of the Hungarian „Implicative“*: *Ural-Altäische Jahrbücher 1965*: 39–45).

Keresztes Kálmán személyiségében nagyfokú mértéktartás, pontosság, eszményeihez hűség, másokkal szemben figyelem, magával szemben önfegyelem, gondosság, családsteretet testesült meg. Magyarságát büszkén vallotta, s amikor már a körülmények engedték, egyszer-egyszer haza is látogatott, sőt Erdélyben is kis körutazást tett. De már megvallottan és önérzetesen tekintette magát amerikai polgárnak, ahol befogadták és felkarolták, ahol tisztos otthonot teremthetett és szakmájához térhetett vissza, ahová fél évszázadnyi élet és részben családi viszonyai is odakötötték. Nem feledhetem, milyen büszkeséggel, lelkes visszaemlékezéssel mutatta be a Columbián volt munkahelyét: intézetét és dolgozószobáját. Elragadó környezetben, kies tóparti otthonában nagy szeretettel fogadta egykori meghittebb barátait.

Két pólusú életének különleges jelképe, hogy földi léte régi hazájában ért véget, porhüvelybe pedig az újban nyugszik már. A magyar nyelv tudomány mindenestire egészében vallja magáénak Keresztes Kálmánt, és fájdalommal, emlékének tisztelettel adózva búcsúzik tőle.

BENKŐ LORÁND